

Вікторія Кротенко,

ст. викладач,

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти**ДИДАКТОГЕНІЇ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ**

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з психологічною безпекою в освітньому середовищі. Серед її складових є дидактогенії – несправедливе, неповажне, упереджене ставлення до учня, педагогічне насилля. Під його впливом виникає комплекс відхилень в системі здоров'я школяра, неможливість адекватної поведінки, комунікації, навчання.

Victoria Krotenko

DIDACTOGENIES AND ITS PREVENTION AT SCHOOL PRACTICE

The article features the problems of psychological safety in educational settings. One of its components is didaktogeny – unfair, disrespectful attitude toward students and pedagogic abuse. It provokes a set of deviations from a healthy state of a school child. Adequate behaviour, communication and studying become impossible.

Термін **дидактогенія** був введений гігієністом К.Г. Платоновим. У тлумачному словнику **дидактогенія** – **психічна травма, витоком якої є педагог** (несправедливе, неповажне, упереджене ставлення до учня, прилюдне висміювання його відповідей, поведінки, зовнішнього вигляду, здібностей, грубе, принизливе засудження). Дидактогенії сприяють легітимному та адміністративному педагогічному насиллю.

Педагогічне насилля – це виникнення комплексу відхилень в стані здоров'я школяра під впливом неадекватних педагогічних методів, дій і навчальних програм. Легітимне педагогічне насилля виникає при введенні та затвердженні Міністерством освіти і науки програм, які школярі не можуть засвоїти в силу своїх фізіологічних і психічних особливостей розвитку. При цьому як для школярів, їх батьків, так і вчителів немає альтернативного рішення. Всі повинні з цим згодитися. Автори програм посилаються на аналогічні програми найбільш розвинених країн. При цьому не враховується економічний стан, стан здоров'я дітей в нашій країні.

Сучасні програми здебільшого зорієнтовані на «продвинутих» учнів (понад 40% програм), тоді як кількість обдарованих дітей не перебільшує 4–6%, а високі можливості в навчанні демонструють лише 15% учнів. Легітимне адміністративне насилля означає виникнення відхилень у стані здоров'я дітей, пов'язаних з введенням адміністрацією школи незаконних програм, факультативів, заміною одних уроків на інші (фізичної культури на іноземну мову чи математику), введення обов'язкової присутності учнів у групах подовженого дня, школи повного дня без аналізу стану здоров'я дітей та умов для цього самої школи.

Розглянемо реальні наслідки авторитарного педагогічного насилля, або дидактогенії. Вони, як психічні травми, небезпечні тим, що у «постраждалих учнів» розвиваються: неадекватна самооцінка (деформація «Я-концепції»); труднощі у відносинах з однолітками; втрата інтересу до навчання; сугестивність, навіюваність; підпорядкованість (конформізм); агресивна, девіантна поведінка. Російський психолог Г. В. Грибанова назвала такий педагогічний вплив «штучною інвалідизацією».

Дидактогенії мають два витoki, взаємопов'язані між собою: педагог і структура навчального процесу (система навчання). Спробуємо визначити причини дидактогенії, які йдуть від вчителя:

1. Низький рівень психологічної культури (недостатні знання з педагогіки і психології, які були отримані у вищому навчальному закладі, обмежений методичний супровід в школі та районних чи міських методичних службах).

2. Низький рівень загальної культури (обмежений доступ вчителя до кращих творів літератури та мистецтва. Невелика можливість мандрувати, спостерігати, отримувати позитивні емоції. Це зменшує можливості розвивати особистісні гуманістичні якості, духовність, здібність до емпатії, прощення, розуміння, біофільність учителя).

3. Погане психологічне здоров'я педагогів (синдром хронічної втоми, стресогенність, енергозатратність самої професії, неможливість і невміння якісно відновлювати власне здоров'я, не сформованість потреби щоденного піклування про власне здоров'я та якість життя).

4. Наявність соціальних проблем (учитель елементарно бідний, тому свої проблеми безвихідності, безпорадності переносить і зриває на учнях).

З чого починаються шкільні дидактогенії? Вся педагогічна діяльність здійснюється через комунікацію, спілкування. Педагогічне спілкування – це професійне спілкування, направлене на вирішення завдань навчання, виховання та розвитку, *створення сприятливих умов для конструктивної продуктивної взаємодії*. Педагогічне спілкування багатофункціональне і надзвичайно дієве. Через мову учитель демонструє не тільки професійні знання, рівень своєї культури, цінності, інтереси, уподобання, але й своє ставлення до предмету, школи, дітей. Вступаючи у спілкування з класом чи окремим учнем, педагог організовує спільну діяльність,

налагоджує співробітництво, знімає психологічні бар'єри, авансує успіх, дає алгоритм розуміння і засвоєння навчального матеріалу, відкриває перспективне його засвоєння.

Поряд з цим, сам педагог може ускладнювати процес спілкування, емоційно дезорганізувати внутрішню рівновагу учнів. Це виникає, коли вчитель вживає:

1. **Накази:** Заспокойся! Припини!
2. **Погрози:** Ще одне слово... і...
3. **Настанови, вказівки:** Це невірний підхід до справи...
4. **Поради, рекомендації:** Не бери дурного в голову..
5. **Здогадки:** Я тебе наскрив бачу...
6. **Слова «повинності»:** Ти повинен поводити себе більш відповідально!
7. **Переконання логікою:** Якщо кожен буде так реагувати...
8. **Заперечення почуттів дитини:** Не роби з мухи слона!
9. **Лайки, приниження, обвинувачення:** Ви всі однакові!
10. **Утеча від проблем, переключення уваги:** Давай поговоримо про щось інше.
11. **Допит з упередженням:** Навіщо ти це сказав/сказала?

Педагогічне спілкування реалізується через словесні і безсловесні компоненти. До словесних компонентів відноситься монолог і діалог вчителя. Якими повинні бути ці компоненти, щоб збереглась емоційна стабільність учнів, і їх діяльність була продуктивною? Монолог вчителя – це грамотна мова, яка демонструє багатство його лексичного запасу без діалектизмів, вульгаризмів, слів-паразитів, штампів, сучасного сленгу. Це вміння педагога володіти голосом, змінювати тон, вчасно робити паузу, глибоке знання навчального матеріалу, послідовність і зрозумілість викладання.

Мова педагога – це соціальний еталон спілкування. Діалогічна комунікація також має певні критерії:

1. **Визнання вчителем рівності позицій** (партнерство, відкритість, довіра і доброзичливість у спілкуванні).

2. **Зосередженість вчителя на учневі.** Уміння використовувати в спілкуванні засоби атракції (привабливість). Досягається симпатія наступними прийомами:

- звернутися до дитини, назвавши її ім'я, подивитися в очі (2–3 сек.);
- мати власне приємне обличчя, приховувати негативні почуття;
- використовувати механізми переконання, віри у власні сили і здібності учня;
- заохочувати, робити компліменти, терпіти, співчувати, слухати.

3. **Емпатійність учителя:** розуміння емоційних станів учнів; бажання допомагати їм; дивитися на себе і свої вчинки очима дітей (з віком здібності до емпатії знижуються, розвиваються стереотипи).

4. **Персоніфікаційна манера висловлювати свої думки:** «Я так думаю», «Я впевнена». Це свідчить про відкритість у спілкуванні, асертивність педагога.

5. **Поліфонія у спілкуванні.** Забезпечення можливості висловити кожному учневі власну думку, погляд, відкритість, діалогічність.

Важливим чинником у спілкуванні вчителя з учнями є його вміння слухати і чути відповідь учня. Вміння слухати можна представити у три етапи: почути – зрозуміти – повторити. Таке слухання отримало назву активного і включає:

- погляд, спрямований на співрозмовника;
- тіло, повернуте також до співрозмовника;
- уточнення («Чи вірно я зрозуміла?», «Ти хотів сказати, що..?»);
- перепитування («Що ти маєш на увазі?», «Чи не міг би ти пояснити ще раз...?»);
- перефразування («Іншими словами, ти вважаєш...», «Якщо я вірно зрозуміла, то...»);
- резюмування («Таким чином...», «Коротше кажучи, ти...»).

Спілкування не буває взагалі. Воно завжди конкретне й індивідуальне. Важливо чітко уявляти, хто твій співрозмовник. Врахування у спілкуванні типу нервової системи дозволяє додержуватись «принципів комунікації».

«Ні хвилини спокою» – принцип взаємодії з холериком. Його позитивні якості: енергійність, захопленість, пристрасність, рухливість, цілеспрямованість. Його мінуси: агресивність, гарячковість, нестриманість, конфліктність. Холерик завжди повинен бути зацікавлений і зайнятий, інакше він свою активність може направити не на справу, а на колектив, і дезорганізувати його зсередини.

Принцип взаємодії з сангвініком – «Довіряй, але перевіряй». Його плюси: життєрадісність, оптимізм, захопленість, компанійськість, чутливість. Мінуси: легковажність, поверховість, безладність, схильність до зазнайства, гіперкомунікабельність, ненадійність. Милый сангвінік обіцяє, щоб не образити, але не завжди виконує, забуває, захоплюється, втрачає інтерес. Тому головне у спільній комунікації і діяльності вчителя з учнем – контроль та відповідальність.

Головне в співпраці з флегматичним учнем – «Не поспішай!». Його плюси: стійкість, рівновага, наполегливість, вірність, терпимість, самоволодіння. Мінуси: повільність, байдужість, низька емоційність, «товстошкірність». Флегматик не може працювати в дефіциті часу. Його не треба підганяти, він добре відчуває і планує час. Ще обов'язково треба розвивати внутрішню мотивацію, тоді результативність його надзвичайно висока.

«Не зашкодь!» – це принцип взаємодії з меланхоліком. Його плюси: чутливість, доброзичливість, м'якість, делікатність, здатність до співчуття та розуміння інших. Мінуси: низька працездатність, підозрілість, замкнутість, вразливість, соромливість. На нього не можна кричати, давати жорсткі вказівки, несправедливо оцінювати або не помічати зробленої ним справи.

Учні не тільки по-різному спілкуються, але й по-різному реагують на зауваження вчителя. На різке, але справедливе зауваження вчителя, учень-сангвінік буде відчувати провинув, але визнає, прийме його вимогу. Настрій не зміниться, довіра до вчителя залишиться. В учня-холерика зауваження вчителя викличе образу, пригніченість, почуття несправедливості, призведе до конфлікту: «Мене не люблять! Тільки мене і бачать. Жодного нормального справедливого вчителя в школі немає!». Флегматик на зауваження вчителя може посміхнутися: «А що я таке зробив?». Неохоче, поволі змінить поведінку, а може наговорити грубощів, але підкориться, настрої буде пригнічений. Учень-меланхолік може затаїти образу, чекати нових зауважень, впасти в неспокій, втратити працездатність.

Учителю також важливо передбачити поведінку учнів в разі отримання важкого домашнього завдання. Можливі наступні типові реакції. Сангвінік після невдалих спроб виконати складне завдання вирішить: «А, спитаю, спишу у когось...», «Нехай ставить «2», «Що я можу зробити, якщо не можу й не знаю, як виконати завдання». Холерик буде докладати зусиль, щоб виконати роботу, але, втративши сили, не піде в школу або на урок, або щось збреше. Флегматик з меланхоліком будуть переживати невдачу, але не стануть уникати неприємностей, з тяжким серцем і кепським настроєм підуть до школи. Отже, вчителю слід пам'ятати, що для активації діяльності учню-холеріку потрібен успіх, маленький, незначний, але успіх, який у нього підвищує настрій, викликає позитивні емоції, стимулює перемагати труднощі. Учень-флегматик потребує стійкого, доброзичливого ставлення, безболісно переносить невдачі, якщо впевнений, що відношення до нього дорослих не змінилися. Учно-сангвініку важливий загальний успіх. Якщо його справи йдуть добре та він легко переживає всі труднощі. Учень-меланхолік повинен щоденно відчувати радість спілкування з вчителем, його похвалу, заохочення, позитивне ставлення до себе.

Дидактогенії також можна зменшити при індивідуалізації навчання, емоційному забарвленні уроків, дозуванні завдань з поступовим підвищенням труднощів, суб'єктивною оцінкою знань учнів залежно від їх зусиль тощо. Безумовно, до обов'язкової педагогічної корекції можна віднести роботу з вчителями і учнями по розвитку їх емоційної стабільності та стресостійкості. Сьогодні накопичений певний досвід з подолання педагогічного насильства в школі. Його впровадження має напрямки:

1. Обговорення проблеми дидактогенії з усіма учасниками педагогічного процесу.
2. Запровадження конкретних форм роботи з попередження дидактогенії.
3. В якості інструменту контролю психологічної атмосфери в школі може використовуватись анкетування учнів середніх та старших класів з метою отримання повної інформації про випадки педагогічного насильства.
4. Отримання батьками рекомендацій дитячого лікаря і психолога щодо емоційного стану дитини та можливостей його корекції.
5. Контролювання адміністрацією психологічного клімату в школі, класах і, за необхідності, корегування стилю взаємодії педагогів з учнями.
6. Розробка і впровадження проекту «Школа без насильства» сприятиме покращенню психічного та фізичного здоров'я як школярів, так і педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганузин В. Методы диагностики и пути профилактики синдрома педагогического насилия / В. Ганузин // Насилие и пренебрежение по отношению к детям : профилактика, выявление, вмешательство. Материалы научного симпозиума / под редакцией О. Боголюбовой. – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2010.
2. Жданова Л. Стиль поведения учителя и состояние здоровья детей / Л. Жданова, Л. Молькова, Е. Зайцева // Материалы XIV Конгресса педиатров России. – М., 2010.
3. Касаткин В. Здоровье. Предупреждение насилия в школе / В. Касаткин, Т. Константинова. – М. : М.А.Г. – 2005.